

Temesi Ferenc Bartók-könyve

Temesi Ferenc könyvének műfaji megjelölése: regény. Recenzens rögtön leszögezi, hogy miközben több mint regény, aközben nagy regény, érdemes elolvasni.

A cselekmény két szálon fut: az egyik a bartóki, a másik a Temesi-féle történet. Recenzensnek erről Thomas Mann *Doktor Faustus*-ja jut eszébe. Abban is egy zeneszerző, Adrian Leverkühn életéről van szó, és abban is a regényt elbeszélő, dr. phil. Serenus Zeitblom a maga életéről is tudósít. Az alapvető különbség persze az, hogy ott mindkét személy fiktív, Temesinél viszont Bartók is – noha regényhős – és az író is valóságos személy.

A könyv 110 fejezetből áll. Ez a tagolás lehetőséget ad a szerzőnek arra, hogy ide-oda ugráljon részben a két vonulat között, részben az időben. Temesit régóta foglalkoztatta Bartók, rengeteget olvasott róla a könyvhöz csatolt 79 tételes bibliográfia szerint, nem is beszélve az interneten elérhető számtalan információról. (Itt azért jegyezzük meg, hogy Recenzens hiányolt a bibliográfiai felsorolásból két költő-óriást, illetve műveiket: Illyés Gyula *Bartók* és Nagy László *Bartók és a ragadozók* című versét, illetve írását. Temesi nyilván mindkettőt olvasta, és noha szép-irodalmi művek, mindkettő nagyon jól foglalja össze a bartóki életmű lényegét.) Nyilatkozatai szerint Temesi mégsem dokumentumregényt írt. Az olvasót azonban – vagy éppen ezért – közelebb viszi Bartókhoz, személyes ismerősévé teszi. De ugyanez vonatkozik Temesire is, aki magát Életrajzírónak, Életrajzolónak, röviden „Él”-nek nevezi – recenzens is ez utóbbinál marad –, és regényszerűen mesél saját életéről meg a rendszerváltozás óta eltelt időszak Magyarországról. Így az olvasó Temesihez is közelebb kerül. Recenzens – élve a könyv szerkezete adta ötlettel – veszi magának a bátorságot, hogy az ismertetésben is ide-oda ugráljon, egy-egy témát kiragadva a könyvből.

A bartóki történeteket többen mesélik: hol a szerző, Él, hol maga Bartók, hol Bartók valamelyik ismerőse, esetleg a fiai. A 69. fejezetben pedig Él képzeletbeli riportot készít Bartókkal.

A történet Amerikában kezdődik, éspedig bizarr módon, mert Bartók óvatosan négykézláb mászik, két perzsa kiscicával a vállán. Akihez beszél, Illés Ágota, Bartókék egyik amerikai mentora – az ő házának, „nyári lakának” a vendégei éppen –, aki nem más, mint Guszev kapitány kitalálójának, az író Illés Bélának, a felszabadító szovjet hadsereg tisztjének a húga. „Világ tőkésai, egyesüljete!” jelszóban látta a jövőt – írja Él, és férjhez ment Mr. Fasetthez (aki a történet idején már nem él). Illés Ágota egyébként valóban sokat segített Bartókéknak amerikai berendezkedésükben, például lakásuk használt bútorokkal történő berendezésében, majd Pásztori Dittával barátnék lettek.

A második fejezetben haldokló apjától búcsúzik a hét-nyolc éves kinézetű kisfiú, aki az apa halála után a kis család egyedüli férfitagja lesz. Anyja, Voit Paula

pozsonyi német családból való, ő volt az, aki mindent elkövetett fia érdekében: kiktartása, tanítása és hiúsága nélkül Bartók nem lett volna az, amivé lett. És itt álljunk meg egy pillanatra, egy könyvtári vonatkozásra utalva: a könyvtáros generációkat egyetemen oktató Voit Krisztina – Recenzens évfolyam- és csoporttársa – ennek a Voit családnak a leszármazottja volt, csakúgy, mint öccse, Voit Pál, aki jelenleg Tatabányán a József Attila Megyei Könyvtár igazgatója. Visszatérve a mamához: Bartók is hasonlóképpen ragaszkodott édesanyjához, húgának is elismerve egy beszélgetésük alkalmával, hogy a mama őt jobban szerette-támogatta.

Bartók jellemzésére nem vállalkozhat Recenzens, hiszen erről szól a könyv. De azért álljon itt egy jellemzés Péter fiától: „*Most néztem meg alaposabban újra: 164-165 cm lehetett, szinte gyermekien vézna, törékeny alkatú volt. Súlytalan, lebegő, kissé hullámzó járása, akaratos, de arányos feje és döbbenetesen mély szeméi ugyanazok voltak. Akire rányiltak, azt iszonyatos erővel megfogta a kisugárzó akarát, öntudat, biztonság, valami gyémánt-tisztaság és keménység és háborzongatóan mágikus erő... Arányos végtagjait, mozgását kulturált önfegyelem vezérelte, egyetlen gesztusa, sőt szemsugara sem árulta el, kivel állunk szemben. Ösztönösen a legkisebb erőt fejtette ki a szükséges testi eredményhez. Am ha zenélt, mindez megváltozott. Egész valójában a démoni erő szállta meg, fölhorgadt belőle a sámán, és a zongora zenekarként dübörgött, csattogott, zokogott és bőgött, zengett, ordított és üvöltött csapásai alatt. ...Am az arca mindvégig semleges maradt. Csak a fény lobbant fel szemeiben – itt volt igazán elemében. ...Mindenki lehet tehetséges fiatalon. Megőrizni a tehetséget hatvanegy és fél évesen, mint az édesapám, ehhez erő kell, kiolthatatlan belső tűz, kimeríthetetlen képesség, világos fejű céltudatosság, alkalmazkodás, szerencse és kitartás.*” „*Nem tudta elviselni sem a hamis, sem a művi dolgokat, például a művirágokat, sem az emberi kétszínűséget*” – mondja máshol Péter máshol. „*Béla mindent szeret, ami igazi*” – mondja Ditta Ilés Ágotának.

Bartók magyarsága lényéből fakadt. Még Pozsonyban laktak, és Bartók a főiskolára készül. A Mama azt szeretné, ha Bécsbe menne, de Bartók Pestre akar menni: „*Nem, Mama. Lehet, hogy németek tanítanak Pesten is, de mégiscsak magyar az az iskola. Liszt szelleme elevenen él ott.*” És zenéje is magyar. „*A zene túlságosan is szülőföldünkből hajt ki, nekünk némi magyar ízzel. Egy futamtól aligha várhatjuk ugyanazt a hatást más nemzet szülöttjétől*” – nyilatkozta, írta Bartók. Recenzens nemrég hallotta az ideai Tavaszi Fesztivál nyitóhangversenyén Kocsis Zoltán vezényletével a *Concertót*, és neki is – noha botfűlű – feltűnt ez a magyar íz, nemcsak a „*Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország*” dallamainál. És itt igazat kell adnunk Él-nek, amikor kikel az ellen a felfogás ellen, miszerint a *Concertóban* ez a „magyarkodás” nem őszinte érzés, hanem ironikus játék. Bartók közismert indián-szeretete is magyarságából fakadt. Bartók egy alkalommal felolvasott egy könyvből a feleségének: „*Azt már a legvaskalaposabb amerikai etnográfusok is elismerik, hogy kb. 12-20 ezer évvel ezelőtt népesült be Amerika ázsiai törzsekkel, uráli népekkel. Az ugorok – az ősmagyarok, mondom én –, ez a könyv egyik legfontosabb megállapítása, egy része átkelt 11 000 évvel ezelőtt – akkor még száraz lábbal – a Bering-szoroson. Vagyis az indiánok távoli rokonaink. Szibériában volt a good by, s mi pechünkre Európát választottuk.*” „*– Mi bajod Európával?*” – kér-

dezte tőle Ditta, mire a válasz: „– *Nekem semmi... Nekik van bajuk velünk. Ezzel a kis szigettel a szláv és germán nyelvtengerben.*” 1943 decemberében egy ismerősének írta: „*És szegény Magyarország sorsa, hátában az orosz veszéllyel – a jövő kilátásai meglehetősen sötétek.*” (Ha már Bartók magyarságánál és indiánok iránti szeretetéről van szó, Recenzens megjegyzi, hogy véleménye szerint a könyv borítója – amelyen Bartók indián fejdíszben van, ennek egyik fele piros-fehér-zöld – ízléstelen és méltatlan Bartókhoz is meg a könyvhöz is. Recenzens le is vette a borítót, szerencsére, mert alatta a könyv kötése – galambszürke műbőr, fehér betűkkel – szép és ízléses.)

Bartók első szerelme Geyer Stefi volt, a későbbi világhírű hegedűművész, akinek Bartók hegedűórákat adott, és bele is szeretett. Neki ajánlotta, írta az I. hegedűversenyt. A szerelem azonban viszonzatlan maradt, Bartók pedig elkeseredett, ezt írta többek között tizenöt oldalas búcsúlevelében: „*Tehát búcsúznom kell örökre, utoljára írok magának! Utoljára!... Hát nem értette mégse, mit jelent nekem ez a hegedűkoncert – az I. tétel, hogy ez az én magához intézett vallomásom?*” Ezt követte még az I. vonósnégyes, de ezzel már az elkeseredett Bartók visszatért az életbe, és immár kicsit kívülről tekintve azt írja: „*Azelőtt nem hittem, míg magamon nem tapasztaltam, hogy valakinek művei tulajdonképpen az életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit.*” A címzett pedig nem más, mint Bartók leendő első felesége, Ziegler Márta. Ő is Bartók tanítványa volt, s ő lett aztán ifjabb Bartók Béla édesanyja. Kiköltöztek Rákoshegyre (ma Budapest XVII. kerülete – és így lett Él Bartók földije, merthogy egy időben ő is Rákoshegyren lakott.) Bartók kapcsolata azonban továbbra is megmaradt az időközben Svájcba költözött Geyer Stefivel. Bartókék később a budai Szilágyi Dezső térre költöztek. Tizenhárom év után váltak el. „*Tizenhárom esztendő Bartók mellett, nehéz időkben társa, kiskamasz fiúk anyja. De már gyermekéveiben is Bartók hatása alatt állt. Egész élete az övé volt. A gondolkodása hozzáalakult, és ezért tudta, kerülnie kell a tettetést.*” Megérezte, hogy férje beleszeretett a nála 22 évvel fiatalabb tanítványába, Pásztory Edithbe, Dittába, és félreállt. Bartók és Pásztory Ditta összeházasodtak, és csak Bartók halála választotta el őket. Gyermekük Péter volt. Bartókék a náci veszély elől külföldre mentek: Svájc és az Egyesült Államok között választhattak, végül ez utóbbi mellett döntöttek. „*Nem mondtad soha, de az egész útért az én zsidó mivoltom is felelős. Az asszony elővette a nők legerősebb fegyverét: a könnyeket befogadó zsebkendőt. Nem a dögvészországi, kampóskezes nácik? És a Mama halála?, kérdezte a férj. Szípgógás volt rá a válasz.*” Elza húgának is azt mondta, hogy nemcsak Ditta miatt, hanem maga miatt is menekülniük kell: „*Mert én tudom, hogy a germán veszély most nagyobb, mint a szláv, és a magyar egyiket sem szenved. És ezt ők tudják rólam, Nem kell zsidónak lenni ahhoz, hogy utáld a nácikat. És nem kell oroszoknak, hogy utáld a bolsevikokat.*”

Bartók és Kodály – a két zenei óriást közhelyszerűen együtt szoktuk emlegetni. Temesi könyvében ez a közhely élő valósággá válik, valóban nagyon értették, megértették egymást. 1920-ban többek között Bartók ezt írta egy Philip Heseltine nevű angol zeneszerzőnek: „*...szeretném figyelmét felhívni egy kiváló magyar zeneszerzőre: Kodály Zoltánra... Kodályon és Lajthán kívül nincs értékes zeneszerzőnk.*” Amerikába indulásuk előtt elbúcsúznak a Kodály házaspártól. Bartók megkérdi Ko-

dályt, hogy nem félti-e magát. „*Nem annyira, mint téged*” – volt a válasz. „*Felállnak, megölelik egymást. Vannak megtartó barátságok. Kodály őriző ember. Ha Bartók avant-garde, Kodály az arriére-garde, az utóvéd. És ez már így is marad.*”

És most térjünk át a könyv másik, Temesi-féle vonulatára. Ezekből a fejezetekből, amelyek hely-, időpont- és téma tekintetében szintén ide-oda ugrálnak, képet kapunk a rendszerváltozás utáni időszakról, Temesi életéről. Itt is csak kiragadott példákat említhetünk. „...*az írás befejezése után jóval – már ittasan – taxiba vágta magát, és így vitte az írást a szerkesztőségbe. A taxi megmentette a tömegközlekedéssel járó rettegéseitől, az ital elnyomta félelmét az ismeretlen embersokadalomtól, az idegen helyszínektől, villogó fényektől, nagyvárosi zajoktól, a sokaság sodrásától, mindentől. Halál, válás, költözés, anyagi gondok, elveszett szerelem mind okozhatták szociofóbiáját, hisz’ ezek mind megtörténtek vele gyors egymásutánban.*” A szerkesztőség a Magyar Nemzet szerkesztősége volt (amelyet Él átkeresztelt Magyar Szívtestőr-nek). Leírja a szerkesztőségbe kerülését és onnan történt eltávolítását is. Elmeséli a Magyar Művészeti Akadémia megalakulásának történetét, Makovecz Imre megkísértését Kosáry Domokos által, Él felvételét az akadémiába, Makovecz Imre temetését, hagyatékát az Apor Vilmos téren felépítendő templomról.

Megörökíti az ’56 ötvenedik évfordulóján elkövetett rendőri brutalitást, amely így bekerült a magyar irodalomba is, kitörölhetetlen emlékként: „*2006-ban, tavaly irtam, akkor az ötven évvel ezelőtti október 23-át ünneplőkre ráengedték a rohamrendőrséget, lovakon, brong a kardlap, motorokon és gyalog, ha nem is élessel, de gumilövedékes tűzparanccsal. Vízagyú, csiliszpré, gumibot, teleszkópos verővas, magyarul vipera, puskával fejmagasságban célzó, szám nélküli, azonosítatlan rohamosztagosok, széttépett, taposott magyar zászlók, kilőtt szemek, megkínzott, megalázott, ronggyá vert elfogottak – aki ezt a népverést és kínzást elfelejti, az ne éljen igaz demokráciában. A farkaskapitalizmus legyőzte az úgynevezett kommunizmust, s ha már erre járt, a demokráciát is.*”

Temesi esszézerű megemlékezést ír Lázár Ervinről, Cseh Tamásról, megemlékezik Rózsa Flores Eduárdóról, kizárva annak lehetőségét, hogy terrorista merényletre készültek volna Bolíviában, amikor megölték őket. Tiszteleg atyai barátja, „halott testvére”, Páskándi Géza emléke előtt, akiről megállapítja, hogy „...*zseni volt. Nemcsak a huszadik század legnagyobb magyar drámaírója, a nyelvet Arany János-i szinten tudó költő, de eget karcoló esszéista, messzelátó regényíró, tömör novellák mestere és persze filozófus.*” És felidézi azt az esetet, amikor a Fészekben „*egy másik drámaíró (akiből később politikus lett, bizonyos Csurka István) fojtogatni kezdte az én barátomat, míg én a vécén voltam. Te mocskolój, üvöltötte*” – mert féltékeny volt, hogy Páskándi drámáit játszották a színházak.

Megtudhatjuk azt is, hogy Paul Simon – a Simon & Garfunkel duóból – kívándorolt magyar zsidók gyermeke volt, ahogyan a Columbo hadnagyot alakító Peter Falk dédunokája Falk Miksának, továbbá azt is, hogy miért romlott meg kapcsolata Esterházy Péterrel, bár korábban jó viszonyban voltak.

Recenzens úgy érzi, hogy Temesivel kapcsolatban szólni kell „Kislábú”-ról, aki e könyv írásakor kedvese, szeretője, múzsája volt. Temesi – ezt már többször megírta – 1973-ban autóbalesetet szenvedett, amiben rajta kívül mindenki meghalt,

többek között Kati, „élete legnagyobb szerelme”. Azóta özvegynek érzi magát (hiába nősülés, válás, két gyerek), a tragédia begyógyíthatatlan sebet ejtett rajta.

„*De egy napon lenéz rád a Jóisten*” – és Temesi megismerkedik a Kislábúként emlegetett magyartanárnővel, akinek 35-ös lába volt, 150 valahány centi magas, „csöppnyi lányka”, világoszöld szemű, fekete hajú, egy zsidó kántor unokája, művelt, és Bartók zenéjét szerető. Élnek gyomorfekélye lett, kilyukadt a gyomra, és csak Kislábú unszolására ment be a kórházba, ahol négy és fél órás műtéten esett át. Kritikus volt az állapota, külföldön élő fiát is hazahívták. Betegsége, lábadozása alatt Kislábú volt mellette, ápolta. Él felgyógyult. Recenzens – teljesen illetéktelenül – de úgy érzi, mintha Kislábú felnőtt volna Kati emléke mellé.

Végezetül a Temesi-félettől térjünk vissza a bartóki vonalra Él barátja, a kiváló orvos–dzsesszmuzsikus, Szabados György segítségével, aki nagyszerű ismerője volt a népzenenek, Bartóknak, és aki „*úgy beszélt, mint más fogalmazott*”: „*Megállt az egyik nagyszárnyú ablak előtt. Nézz ki a kertre. Az őszi szétesés, a novemberi avar, a téli magárahagyatottság alól föl kell izzítani, újjáteremteni az élet, az értelem és a méltóság tavaszát. A bartóki szemléletben és zeneiségben is ez a folyamat, ez a kódszerű alapjellegzetesség él. Zenéje sallangmentesen, pontosan, teljesen és egyszerűen tele van ezzel az ősi energiával. Bartóknál ez kikezdzhetetlenül így van. (Nemzete azonban ebből az őshagyományból lassan kiesek, s ez öngyilkosság.) Tehetségének készlete nem is tőr, nem is türt korlátozást, legfeljebb önkorlátozást.*”

Bartók beteg lett Amerikában, leukémiában szenvedett. „*...utolsó öt éve nehezebb volt, mint azelőtte élt hat évtized.*” Nem akar kórházba menni, bár tudja, hogy közeleg a vég. Végül az orvosa győz. Mentőt hívnak, amíg várják, megkéri Péter fiát, hogy húzzon tizenhét ütemre való vonalat kottapapírra. Bartók megszámolja, hogy megvannak-e, aztán az utolsó ütemvonal végére odaírja, hogy „*vége*”. Máskor ilyet nem tett. Ezek voltak a III. zongoraverseny partitúrájának a záróütemei. Ezt akarta még otthon befejezni. Nem sikerült neki.

A könyv vége facsimile változata a III. zongoraverseny utolsó ütemeinek.

Befejezésül még egy idézet a könyvből: „*Azt mondták, a 21. században jön el Bartók ideje. És eljött ez a század. Ha én, élethossziglanig Életharcoló, eljutottam a beatból Bartókig, talán másoknak sem lehetetlen.*” – Ehhez és ennek érdekében már csak megismétli Recenzens: érdemes elolvasni a könyvet, ami sokkal több, mint regény.

(Temesi Ferenc: Bartók. Regény. Pécs, Alexandra, 2012. 598 p.)

Poprády Géza